

De vrouwen van Srebrenica

Verslag van een bezoek

*door Agnes Kant
en Alok van Loon*

Voorwoord

Hajra Hodžić
zoon verloren

De val van Srebrenica is nu bijna zes jaar geleden. Het gruwelijke drama dat zich daar heeft voltrokken, ligt nog vers in ons geheugen. De discussie hoe in de *safe area* deze grote massaslachting kon plaatsvinden, wordt nog volop gevoerd.

Maar hoe gaat het eigenlijk met de overlevenden en nabestaanden? De weduwen, de moeders, de zusters en de kinderen van de vermoorde mannen? Een deel is opgevangen in vluchtelingenkampen, een ander deel kreeg tijdelijk (veelal kapotgeschoten) woningen van gevluchte Serviërs toegewezen. Na het akkoord van Dayton (december 1995) kwam de internationale hulpverlening op gang.

We zijn nu bijna zes jaar verder. Waar leven ‘de vrouwen van Srebrenica’ nu? En hoe? Onder welke omstandigheden? Hoe staat het met hun zoektocht naar hun vermisten? Wat voor hulpverlening is er nu nog? Bereikt die deze vrouwen? Is het voldoende?

Met deze vragen vertrok ik samen met freelance journaliste Alok van Loon, die al eerder de ‘vrouwen

van Srebrenica’ opzocht en hun lot onder onze aandacht bracht, naar Sarajevo. Door diverse gesprekken met hulpverleners, medewerkers van het internationaal bestuur, deskundigen en natuurlijk met de vrouwen zelf hebben we in zes dagen zoveel mogelijk informatie verzameld. We verbleven bij een vaderloos gezin in de geruïneerde wijk Otes in Sarajevo. Onze gastvrouw Zeljka Hasic is de voorzitter van Zene Podrinja, een van de zes belangenorganisaties van nabestaanden die zo’n 2500 vrouwen vertegenwoordigt.

Het bezoek aan het afgelegen opvangkamp Grab Potok heeft op ons de meeste indruk gemaakt. Hier verblijven sinds de val zo’n 250 vluchtelingen onder mensonwaardige omstandigheden. Al zes jaar een troosteloos, uitzichtloos bestaan, na de hel van Srebrenica. Volgens de Bosnische arts Branca Antic is het merendeel van de bewoners geestelijk ziek en is er een tekort aan alles: geld, kleding, voedsel en medicijnen.

Het is onze bevinding dat, ondanks de inzet en goede bedoelingen, de

hulp voor een groot deel van de vrouwen van Srebrenica tekortschiet. Er zijn zonder meer een aantal zeer goede initiatieven, waar een (klein) deel van de vrouwen baat bij heeft. Maar het overgrote deel blijft verstoken van hulp, mede omdat zij niet in beeld zijn. Zo zijn de nabestaanden bijvoorbeeld nooit officieel geregistreerd. De vrouwen leven emotioneel en economisch aan de rand van de afgrond. Ze hebben geld noch kader om zich goed te organiseren en hebben daarom geen gezicht bij hulpverleners en donoren. Zij voelen zich door alles en iedereen in de steek gelaten en verdraden en lopen nog iedere dag met hun hoofd tegen een muur.

Juist voor deze vrouwen brengen wij deze rapportage uit van ons bezoek. Zodat zij niet langer gezichtloos zijn en – naar ik vurig hoop – hun situatie niet langer uitzichtloos.

*mei 2001,
Agnes Kant*

Kapotgeschoten appartementen in Otes, verlaten door Serviërs en nu bewoond door weduwen van Srebrenica.

Het drama en de vlucht

Hafiza Malagić
twee zonen en
drie broers verloren

Het gruwelijke drama in Srebrenica vond plaats in 1995. Op 11 juli van dat jaar namen Servische troepen de stad in, en startten onmiddellijk met een massale etnische zuivering van de moslimenclave.

In de *safe area* verbleven ten tijde van de val ongeveer 40.000* mensen, waaronder duizenden vluchtelingen uit andere plaatsen in de Podrinja, de regio rond de rivier de Drina, waar ook Srebrenica ligt. Op 11 juli 1995 bevonden zich 28.000 mensen op of rondom de Nederlandse VN-basis Potocari. De meer dan 3500 mannen die zich onder de vluchtelingen bevonden werden door de Serviërs afgezonderd en zijn sindsdien vermist. De mensen die in het stadje waren achtergebleven zijn geliquideerd. Van de 12.000 mannen (en een paar vrouwen) die door de bossen naar Tuzla probeerden te vluchten, hebben iets meer dan 4000 mensen de barre tocht overleefd. De anderen kwamen om door landmijnen, granaten, uitputting en na gevangenneming.

Vanaf 12 juli werden gedurende twee dagen vrouwen en kinderen per bus naar Kladanj gedeporteerd. Eén konvooi met 400 vrouwen is

nooit aangekomen. Van hen ontbreekt sindsdien ieder spoor.

Officieel is nog steeds niet duidelijk hoeveel moslims zijn vermoord, de meest gebezigde schatting is 7500.

Met het akkoord van Dayton, in december van hetzelfde jaar, werd Bosnië opgesplitst in de Federatie van Moslims en Kroaten en de Republika Srpska. Veel Serviërs uit de Federatie zijn gevlucht naar de Republika Srpska en wonen daar sindsdien in de huizen van gevluchte moslims. De moslims uit het Servische deel vluchtten naar de Federatie en leven nu in de vrijgekomen woningen van gevluchte Serviërs. Een ware volksverhuizing.

Bosnië kent derhalve nog steeds veel *displaced persons*, DP's zoals de internationale hulpverleners hen noemen.

De Podrinja, de regio waar Srebrenica ligt, werd onderdeel van de Republika Srpska. De overlevende inwoners van Srebrenica, maar ook duizenden vluchtelingen uit het omliggende gebied, verspreidden zich door de hele federatie. De vrouwen en kinderen werden

gehuisvest in kampen, leegstaande woningen van gevluchte Serviërs en zogenaamde collectieven, grote leegstaande gebouwen (zoals staatshotels en bejaardentehuizen), waar men per gezin een kamer krijgt.

* Bron: 'Srebrenica: het verhaal van de overlevenden'

*Grote foto links:
Collectief Technocrat*

Linksonder: Kamp in Jezevac

Rechtsonder: Kamp in Grab Potok

De woon- en leefomstandigheden nu

Čamka Ibisević
vader en broer verloren

Wij hebben vrouwen bezocht in de opvangkampen *Jezevac* en *Grab Potok* en in het collectief *Hotel Technocrat* in Tuzla. Gedurende ons verblijf logeerden we in de wijk *Otes* in Sarajevo. Al deze oorden worden voor het overgrote deel bewoond door mensen die in juli 1995 in Srebrenica zaten. Het moge duidelijk zijn dat dit slechts voorbeelden zijn en er nog vele andere kampen, collectieven en kapotgeschoten wijken zijn waar de vrouwen en kinderen van Srebrenica wonen.

Jezevac

Jezevac is een kamp waar tussen de 600 en 700 mensen wonen. Voor het merendeel zijn het weduwen met kinderen en kleinkinderen. De mannen die er wonen zijn veelal oud of oorlogsinvaliden. De bewoners leven met twee gezinnen in kleine witte huisjes. Ieder huis heeft twee slaapkamers, één per gezin, en een klein woonkeukentje dat gedeeld moet worden. Het kamp is overbevolkt. Volgens de Bosnische arts Branca Antic, die het kamp regelmatig bezoekt, is de situatie van de bewoners explosief. De hygiënische

omstandigheden zijn slecht. Het kamp heeft regelmatig geen stromend water. Kinderen worden verwaarloosd omdat de ouders – meestal alleenstaande moeders – zelf te veel problemen hebben. Er is veel huiselijk geweld, omdat te veel mensen nu al jaren gedwongen op elkaars lip zitten.

Grab Potok

Drie kilometer verderop ligt, weggestopt in de bossen aan een haast onbegaanbare weg, het opvangcentrum *Grab Potok*. Een hoofdgebouw en een barak bieden onderdak aan ongeveer 250 bewoners. Hier lijkt het laatste beetje menselijke waardigheid verdwenen te zijn. Het vuil ligt opgestapeld langs de oevers van het riviertje waaraan dit kampement gelegen is. Gezinnen leven op één kleine kamer, keukens worden gedeeld. Hier wonen de allerkwetsbaarsten, verstoken van de meest elementaire hulp; zwaar getraumatiseerde vrouwen. Kinderen vertonen gestoord gedrag. Volgens Branca Antic is acute hulp (medisch, psychisch en materieel) nodig. Er is een tekort aan medicijnen, kleding, voedsel en natuurlijk geld. *Grab*

Potok is vlak na de val van Srebrenica opgezet door de internationale hulpverlening, maar valt nu onder het lokale bestuur van Banowici. Lokale overheden hebben weinig geld en mogen geen schulden maken.

Hotel Technocrat

In Tuzla is een oud staatshotel omgebouwd tot een zogenaamd 'Collectief *Smjestaj*'. De situatie lijkt er beter dan in *Jezevac* en *Grab Potok*, maar is ook treurig. Gezinnen leven hier op een hotelkamer, waar geslapen, gewoond, gegeten, gekookt wordt. Alles in één ruimte. Het voordeel is dat gezinnen onder elkaar zijn.

Otes

Vlakbij het vliegveld van Sarajevo, in het voorstadsje *Ilidza*, ligt de wijk *Otes*. Vroeger een welgestelde buurt met mooie flats waar veel Serviërs woonden, nu een kapotgeschoten getto waar veel weduwen uit de *Podrinja* met hun (klein)kinderen verblijven. Een zeer deprimerende omgeving voor deze getraumatiseerde vrouwen. De aanwezige mannen zijn voor het grootste deel oorlogsinvaliden.

De wijk lag gedurende de oorlog in de frontlinie. Geen huis is meer heel. Naar beste kunnen wordt geprobeerd de kapotgeschoten tochtige flats met houtkachels warm te houden, hetgeen in een beetje strenge winter niet lukt. Maar het ergste is de onzekerheid van de bewoners of ze morgen nog wel een dak boven hun hoofd hebben. Alle vluchtelingen in deze wijk lopen het risico om uit huis gezet te worden (*eviction*).

Evictions

Volgens het akkoord van Dayton moet iedereen kunnen terugkeren naar de woonplaats en woning van voor de oorlog. De *Law on Property* van 1999 maakt dat woningen weer beschikbaar moeten komen voor de eigenaren en de voormalige bewoners.

In de wijk *Otes* heeft dit tot gevolg dat binnen afzienbare tijd alle vluchtelingen hun huidige woning moeten verlaten. Aangezien velen geen vervangende woonruimte hebben, worden ze uiteindelijk op last van de rechter door de politie uit hun huizen gezet. Zo'n *eviction* verloopt niet altijd even zachtzinnig. Bewoners worden met hun

vervolg woon- en leefomstandigheden

*Agnes Kant op bezoek
in een kamp in Grab Potok*

*Fam. Hajva wordt
uit huis gezet*

'Appartementen' in Otes

hele 'hebben en houden' op straat gezet. Dit zorgt voor veel onrust, wanhoop en angst onder de bewoners.

Wij waren ter plekke op een moment dat een eviction zou plaatsvinden. Voor de ingang van de flat was een volksoploop. De politie trok zich na ampel overleg terug. Ze zullen echter zeker terugkomen, waarschijnlijk op een moment dat niemand het verwacht, verzekerden de bewoners ons.

Volgens medewerkers van de OHR (het internationaal bestuur) vinden er alleen al in Sarajevo 700 evictions per maand plaats. Van de getroffen vindt 90 procent weer een nieuwe plek om te leven. De gemeentes zijn verantwoordelijk voor vervangende woonruimte, meestal is dat een plaats in een collectief. In Sarajevo zijn echter alle opvangplaatsen vol. Waar de 10 procent blijft die geen dak boven het hoofd heeft kunnen vinden, hebben wij niet kunnen achterhalen.

Dat 90 procent zelf woonruimte zou vinden, is volgens de bewoners van Otes een vertekend beeld van de werkelijkheid. 'Wij zijn geen beesten. Wanneer mensen op

straat komen te staan, zullen familieleden, vrienden en kennissen hun uiterste best doen om een kamer vrij te maken en onderdak aan te bieden.' Een kwestie van indikken en opstapelen, dus.

Pronk-dorp

Beter af zijn de vluchtelingen in het 'Pronk-dorp' nabij Tuzla. Kleine kleurige huisjes die in '95 direct na de val van Srebrenica door Nederland zijn gebouwd. Het ligt in de bedoeling dat bij eventuele terugkeer van de vluchtelingen de huizen gebruikt kunnen worden voor sociale huisvesting.

Economische situatie

Habiba Cvrk
zoon, man en vader verloren

De economische situatie van de weduwen van Srebrenica is rond-uit slecht. Er zijn ook nauwelijks vooruitzichten dat het in de toekomst beter zal zijn.

Als een echtgenoot als dood geregistreerd staat, krijgt men een pensioentje dat iets hoger ligt dan voor de vrouwen waarvan de echtgenoten vermist zijn. En vermissing is bij de meeste vrouwen het geval. Na vijf jaar mag men een vermiste dood laten verklaren. Maar dat doet niemand. Dat ligt emotioneel en politiek te moeilijk. De pensioenen liggen rond de 300 DM, een bedrag dat ook in Bosnië niet toereikend is om een gezin van te onderhouden.

Een Arabisch-islamitische organisatie maakt misbruik van deze situatie en verstrekt 5 DM per besnijdenis en 50 DM kinderbijslag per kind, mits deze iedere week naar de moskee gaat. 'Als een kind twee keer verzuimt, vervalt deze steun,' vertelt een moeder van drie kinderen uit Hotel Technocrat. Ze zorgt er dus wel voor dat haar kinderen naar de moskee gaan.

Inkomsten uit arbeid hebben de weduwen nauwelijks. Het werkloosheidspercentage ligt boven de

95 procent. Vrouwen die afkomstig zijn van het platteland hebben weinig opleiding. Vrouwen uit de stad hebben meer scholing, maar ook voor hen is er geen werk. Een paar gelukkigen hebben zelf een bedrijfje kunnen starten met geldleningen van donorlanden of particuliere stichtingen.

In Ilias staat een voorbeeld van een goed project dat door Nederland gefinancierd is. Daar zijn 14 kleine, maar goede appartementen gebouwd voor vaderloze gezinnen en drie groentekassen die geëxploiteerd worden door een coöperatie van 40 vrouwen, die inmiddels financieel zelfdragend is. Er is nog een aantal kleinschalige projecten (honing, kruiden, kleinschalige landbouw en huisvlijt). Echter hier profiteren slechts enkele tientallen vrouwen van, terwijl het om duizenden gaat. En wie nog geen blijvende woonplaats heeft, kan geen project beginnen. Het heeft geen zin om in een kapotgeschoten flat aan je toekomst te bouwen. Je weet immers nooit waar je over een maand zit.

Wie teruggaat naar de Republika Srpska komt ook in een verre van rooskleurige economische positie.

Geen werk, geen uitkeringen. Men staat oogluikend toe dat pensioenen in de Federatie opgehaald worden, zo legt een hulpverlener ons uit.

Alle hulpverleners en medewerkers van het internationaal bestuur zeggen dat er veel meer geïnvesteerd zou moeten worden in inkomsgenererende projecten.

Groentekassenproject in Ilias

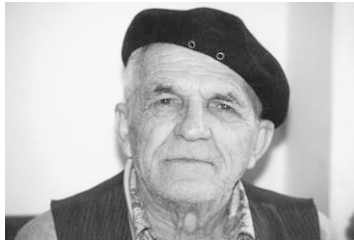

Vrouwen en kinderen waarvan hun mannen en vaders worden vermist

De vermisten

Zajko Salkić
*kinderen en vrouw verloren,
woont bij schoondochter*

Is het Srebrenica-trauma nog wel te verwerken? Er is zoveel gruwelijks gebeurd. Er zijn zoveel mensen vermist en zo ongelooflijk veel lege plekken. Families waar geen enkele man meer leeft zijn geen zeldzaamheid. Het verdriet is dan ook met geen pen te beschrijven.

Hulp bij traumaverwerking is er nauwelijks. In Tuzla zijn we een paar particuliere initiatieven tegengekomen. Eigenlijk komt het erop neer dat men het zelf, met elkaar moet doen. Depressie en lethargie zijn het gevolg. En verwaarlozing van de kinderen, omdat moeder het leven niet meer aankan.

Voor de nabestaanden van vermisten is het nog het moeilijkste. Je kunt je leven niet weer oppakken als dierbaren niet gevonden zijn. Vermist betekent dood. Dat weet iedereen. Toch blijft er een sprankje hoop dat de dierbare opeens weer voor de deur staat. Dat hij is verdwaald in de bossen of ergens verstopt zit in een Servische gevangenis. Daarom is de opsporing en identificatie van de vermisten van niet te onderschatten belang.

Maar ook dit kost geld, veel geld. Waarom zouden we zoveel geld uitgeven aan de doden? Een vraag

die men bij de ICMP (International Commission on Missing Persons) vaak gesteld krijgt. ‘Omdat dit niet voor de doden is, maar voor de levenden,’ is steevast het antwoord. Een paar cijfers: in Bosnië zijn ongeveer 4000 Serviërs, 1000 Kroaten en naar schatting 25.000 tot 30.000 moslims vermist. Van de vermiste moslims komt het merendeel uit Srebrenica en Bratunac. Op dit moment zijn in totaal 6000 lichamen geborgen, waarvan er nog 4000 wachten op identificatie. De ICMP is bezig met een groot-schalig familieprogramma waarbij van 100.000 verwanten in binnen- en buitenland bloedmonsters worden genomen om te vergelijken met het DNA van gevonden stoffelijke resten. De ICMP is nu nog bezig met het testen van het systeem dat hiertoe is opgezet, maar op zeer korte termijn hoopt men in hoog tempo te kunnen beginnen met het koppelen van gevonden slachtoffers aan geregistreerde vermisten. Daarmee zou voor een deel van de vrouwen en kinderen een einde komen aan de slopende onzekerheid. De ICMP heeft volgens de Chief of Staff Gordon Bacon dit jaar een tekort van 3,5 mil-

joen dollar.

Geld is niet het enige probleem. Er moeten nog veel massagraven zijn. Sommigen zijn echter compleet verwoest of verast. Er is een geringe bereidheid om te vertellen waar de massagraven zijn. Wie het weet is waarschijnlijk ook medeschuldig aan de massamoord en loopt kans gearresteerd te worden. Insiders vermoeden bovendien politieke redenen waarom er onvoldoende wordt gezocht naar massagraven. Want stel dat een massagraf wordt gevonden in een gebied waar net met veel moeite moslims teruggekeerd zijn. De kans is dan niet gering dat de vlam weer in pan slaat.

*Foto's links en rechtsonder:
het 'Pronk-Dorp'*

*Foto linksonder: huisjes in Jezevac
waarin gemiddeld 14 mensen wonen*

Terugkeer?

Fatija Omerović
*twee zonen en man verloren,
wordt uit woning gezet*

Als uitvloeisel van het Dayton-akkoord, is het beleid van de OHR erop gericht dat alle vluchtelingen, of in hun termen: Displaced Persons, terugkeren naar de plaats van oorsprong. ‘Het is de enige toekomst voor het land,’ is de heersende mening onder de internationale hulpverleners, ‘want als dat niet gebeurt wordt de etnische zuivering geconsolideerd.’ Toch is er ook twijfel over de haalbaarheid.

Voor de meeste overlevenden van Srebrenica is terugkeer nu in ieder geval nog heel moeilijk.

- De eigen huizen zijn (nog) niet vrij. De Republika Srpska (RS) werkt nauwelijks mee. Men wil liever de Servische vluchtelingen in dit gebied behouden. Het komt voor dat Serviërs hun huis in de Federatie verkopen, maar vervolgens blijven zitten in het huis van een moslim in de RS.
- In de RS wacht de terugkerende moslimvrouwen een politiek en sociaal vijandig klimaat. Er is geen gegarandeerde veiligheid. Op veel plaatsen is geen multi-etnische politie. Oorlogsmisdadigers lopen vrij rond. De burgemeester van Bratunac wordt, ondanks het feit

dat hij niet door het Tribunaal in Den Haag gezocht wordt, door iedereen als voormalig oorlogsmisdadiger beschouwd. De aanwezigheid van SFOR vormt voor de moslims geen enkele garantie op veiligheid, wat gezien hun ervaring begrijpelijk is.

- Het onderwijs gebeurt in het Cyrillisch (Servisch schrift). Ouders hebben er moeite mee hun kinderen naar een Servische school te sturen, waar zij een minderheid zullen zijn. ‘Onze kinderen hebben genoeg meegemaakt, we willen ze nu niet nog eens blootstellen aan discriminatie en pesterijen,’ vertelt een moeder van twee kinderen ons.
- Veel vluchtelingen hebben grote emotionele moeite terug te keren naar de plaats waar hun leven verwoest is en hun dierbaren vermoord zijn. Ook de gedachte dat de moordenaars nog gewoon rondlopen en niet zelden openbare functies bekleden, is vaak ondraaglijk.
- De huizen zijn over het algemeen zwaar gehavend. Er is steeds minder geld beschikbaar voor restauratie. Donorlanden trekken zich terug. Medewerkers van de OHR

vertelden ons dat onlangs een groep van 15.000 personen die naar de RS was gegaan, weer moest terugkeren omdat er geen geld voor reconstructie van hun woningen was. ‘Een gemiste kans,’ zo luidt het oordeel van OHR-medewerkers.

- Er is geen enkel economisch toekomstperspectief. Het werkloosheidspercentage ligt – volgens een rapport van de UNHCR – voor alle ‘returnees’ boven de negentig procent. (Dit percentage zal voor vrouwen waarschijnlijk nagenoeg honderd procent zijn.) In de RS krijgt men geen uitkering. Mensen die wel de sprong wagen om terug te keren, moeten hun uitkering of pensioen in de Federatie ophalen.

Toch gaan er steeds meer mensen terug. In eerste instantie naar de onbezette huizen in rurale gebieden. Vorig jaar zijn in totaal 25.226 Bosniaks teruggekeerd, waarvan echter slechts 33 naar Bratunac, het stadje waar vele vluchtelingen in Srebrenica oorspronkelijk vandaan kwamen, en 60 naar Srebrenica (waarvan slechts 3 naar de stad Srebrenica). Het is een beetje het kip en het ei verhaal, zo wordt

ons uitgelegd. Moslims gaan niet terug omdat het geen multi-etnische samenleving is, maar je kunt geen multi-etnische samenleving maken als de bevolking alleen uit Serviërs bestaat.

Volgens de UNHCR zijn er in Bosnië een half miljoen Displaced Persons. De OHR verwacht dat binnen drie jaar ongeveer 300.000 DPs teruggekeerd zullen zijn.

Hoe dan ook, er zal voor 200.000 mensen voor naar schatting minimaal drie jaar een oplossing gezocht worden: zij kunnen nu nog niet terug, maar hun omstandigheden nu zijn ook niet menswaardig. Uiteindelijk is de verwachting dat een groep tussen 15.000 en 20.000 mensen nooit meer terug zal kunnen. Het is waarschijnlijk dat juist deze groep uit Srebrenica-overlevenden bestaat. Met zekerheid is dat niet te stellen. De vrouwen van Srebrenica staan als zodanig nergens geregistreerd.

*Agnes Kant op bezoek bij
Zeljka Hasić, voorzitter van
Zene Podrinja*

Organisaties van nabestaanden

Tima Hasanović
zoon verloren

Het is moeilijk zicht te krijgen hoeveel nabestaanden-organisaties er zijn. Er worden verschillende cijfers genoemd. Met een slag om de arm gaan we ervan uit dat er zes vrouwenorganisaties zijn die zich bezighouden met belangenbehartiging van de weduwen uit de Podrinja. De diversiteit heeft enerzijds te maken met de plaats van herkomst en de huidige woonplaats van de weduwen, anderzijds met de thema's waarmee de organisatie zich bezighoudt en de eventuele liëring aan een politieke stroming.

Zene Srebrenica is wellicht de grootste organisatie en is gevestigd in Tuzla. De voormalige tolk van Dutchbat was/is een belangrijke woordvoerder van deze groep. *Zene Srebrenica* krijgt steun van het IKV. Deze groep heeft als belangrijk thema de waarheid van Srebrenica boven tafel te krijgen. Ze is bezig met de oprichting van het Srebrenica Resource Center en heeft zich beijverd voor een begraafplaats en herdenkingsmonument in Potocari. Voor meer informatie over deze groep verwijzen wij naar publicaties van het IKV.

Srebrenica 99 is de enige organisatie die bewust naar terugkeer streeft. Ook deze groep wordt door het IKV ondersteund.

Zene Podrinja is de organisatie waarmee wij contact hebben gehad. De groep was tot voor kort, ondanks de 2500 leden, onbekend bij de Nederlandse Ambassade en vele internationale hulpverleners. Deze groep houdt zich vooral bezig met de opsporing van vermisten (druk uitoefenen), en beijvert zich voor menswaardige (tijdelijke) huisvesting. 'Wij vinden de waarheid over Srebrenica ook belangrijk,' legt voorzitter Zelka Hasić uit. 'Alleen kunnen we niet onder de waarheid slapen. We hebben eerst een dak boven ons hoofd nodig.'

Het kantoor is gevestigd in Sarajevo. Bij *Zene Podrinja* zijn veel plattelandsvrouwen aangesloten en heeft men moeite een goed kader bijeen te krijgen. De topografische verspreiding van de leden maakt de communicatie extra moeizaam. Vrouwen hebben geen geld om regelmatig met openbaar vervoer naar Sarajevo te gaan. Deze vrouwenorganisatie

wordt door niemand gesteund en is waarschijnlijk de enige die geld weigert van politieke partijen. Ze hebben geld en steun aangeboden gekregen van een partij mits zij een stemadvies op deze partij wilde geven. Daar is men toen niet op ingegaan.

In tegenstelling tot de vrouwen van *Zene Srebrenica* blijken de vrouwen van *Zene Podrinja* niet kundig te lobbyen voor hun zaak, waardoor ze door veel potentiële hulpverleners niet gekend worden. Dit is waarschijnlijk ook de reden waarom in Tuzla meer particuliere initiatieven van de grond zijn gekomen om weduwen van Srebrenica te steunen en waarom bij velen (ook de pers) de indruk bestaat dat *Zene Srebrenica* representant en woordvoerder is voor alle vrouwen uit Srebrenica.

*Grote foto links: Morris Power,
coördinator RRTF regio Sarajevo*

Foto's linkonder: weduwvrouw

*Foto rechtsonder: Kamp in Grab
Potok*

De hulp?

Ajša Isaković
twee zonen en man verloren

Sinds het Dayton-akkoord staat Bosnië onder internationaal toezicht. Dit internationale bestuur, de OHR (Office of High Representative) is verantwoordelijk voor de implementatie van het akkoord. De OHR staat boven de partijen en ook boven de drie presidenten.

De Nederlandse hulp loopt via vier trajecten:

1. macro-economisch, via de Wereldbank en Europese Commissie
2. via ministerie Buitenlandse Zaken aan internationale organisaties (zoals ARC, ICMP)
3. via de Nederlandse Ambassade: aan de ambassade is gedelegeerd om geld toe te kennen aan projecten.
4. via Defensie enkele kleine projecten (3,5 miljoen per jaar): gekoppeld aan terugkeer, bv een kliniek herstellen, elektriciteitsvoorziening herstellen.

Bijlage 2 bevat een overzicht van de hulp aan geheel Bosnië zoals verkregen van het ministerie van Buitenlandse Zaken. In 1999 betrof dit naar schatting een totaal bedrag van 165 miljoen en in 2000 115 miljoen.

Het Pronk-dorp was een apart (groter) SFOR-project dat vrij snel na de val van Srebrenica is uitgevoerd.

De Nederlandse ambassade heeft voor ieder project een NGO nodig voor de uitvoering. Gezien de relatief kleine personele bezetting is er geen menskracht om actief projecten te initiëren voor de vrouwen van Srebrenica. De Ambassade is afhankelijk van verzoeken die haar bereiken.

Er is onder andere geld beschikbaar gesteld voor een aantal woningprojecten en werkprojecten. In 1999 werd in de omgeving van Tuzla 28 woningen voor ontheemde (vaderloze) gezinnen uit Srebrenica gerestaureerd, een middelbare school hersteld, en werkgelegenheid gestimuleerd middels micro-crediet en het ondersteunen van kleinschalige landbouw. In de hetzelfde jaar werden 14 appartementen in de omgeving van Voguca/Ilijas gebouwd voor (vaderloze) gezinnen, en drie groentekassen en de training van 380 ontheemde vrouwen voor zelfwerkzaamheid opgezet. Inmiddels hebben 40 vrouwen een landbouwcoöperatie opgericht die in finan-

ciële termen (bijna) zelfdragend is. Om de door Srebrenica-vrouwen opgerichte coöperatie volledig zelfdragend te maken werd een aanvullend project(je) goedgekeurd ter verdere ondersteuning van het 'kassenproject'. Dit project richt zich op het verbeteren van de infrastructuur op het kassenterrein, de aankoop van een tweedehands vrachtauto, landbouwvoorlichting en training en de inrichting van een 'revolving fund'.

Sinds 1999 steunt Nederland de door ICMP uitgevoerde identificatie van in 1995 overleden gezinsleden van de vrouwen van Srebrenica. Hiertoe werd in Tuzla de bouw van een mortuarium plus onderzoeksruimten gefinancierd. In 2000 en 2001 heeft Nederland op zich genomen om (een deel van) de lopende kosten van ICMP te financieren (totale Nederlandse financiering tot nu toe 6 miljoen gulden).

Verder ondersteunt Nederland de werkgroep Nederland-Srebrenica. Deze werkgroep zet zich sinds 1997 in om het proces van verzoening te stimuleren. Begin 2001 is

een project van start gegaan om door de aanwezigheid van vrijwilligers spanning te verminderen en gevoel van onveiligheid te verkleinen. Subdoelen zijn een kleinschalige economische bijdrage te leveren en het levend houden van de betrokkenheid van Nederland. Het project zal lopen tot december 2003. Het ministerie van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelings-samenwerking subsidieert dit project met een subsidie van f 753.814 voor drie jaar.

Verder zijn er particuliere initiatieven (zoals Vredesparken en kindervakanties) en projecten van Nederlandse NGO's.

Zo is het IKV ruim zes jaar actief in Bosnië-Herzegowina. Zij ondersteunt actief democratiseringsprocessen en was betrokken bij de oprichting van drie lokale afdelingen van het Helsinki Citizens' Assembly (hCa) en het Forum of Tuzla Citizens (FTC). Alle projecten zijn gericht op 'building democracy from below'.

Meteen na de oorlog zette het IKV het zogeheten ABC-programma op (Assistance to Bosnian Communities). Een programma van drie

vervolg de hulp?

jaar met 'Pronk-gelden' en waar 17 Nederlandse gemeenten en meer dan 100 Nederlandse en Bosnische NGO's, onderwijs- en cultuurinstellingen, bedrijven, media donoren samenwerkten. Dit programma is juli 2000 afgesloten.

Het IKV werkt samen met de Associatie van Vrouwen van Srebrenica (Zene Srebrenica) aan het opzetten van het Srebrenica Resource Center.

Ook worden kleinschalige projecten voor de mensen (voornamelijk Serviërs) in Srebrenica ondersteund: bakkerijtje, Engelse les, computerschooltje.

Grote foto boven: de vroegere woning van de familie Hasić

Foto linksonder: jongen in een kamp in Jezevac

Foto rechtsonder: wonen in Otes

Beschouwing

Weduwe van Srebrenica
woont in Grab Potok

We hebben met vele vrouwen, hulpverleners en medewerkers van het internationaal bestuur gesproken (zie bijlage 1). Als het gaat om de toekomst, zijn hulpverleners sterk gericht op terugkeer, terwijl de meeste vrouwen nog onmogelijk aan terugkeer kunnen denken. Ze zijn nog steeds bezig met overleven. Heb ik morgen nog een dak boven mijn hoofd? Hoe geef ik mijn kinderen voldoende eten? Maar vooral ook: wanneer wordt mijn man, zoon, vader gevonden? Bovendien hebben ze grote angst – vanwege onveiligheid en emoties – om terug te keren.

Volgens een aantal hulpverleners bestaat er nog een grote discrepantie tussen wat de internationale gemeenschap wil en hoe de dagelijkse werkelijkheid in Bosnië er uitziet. ‘Niet dat de internationale doelstelling moreel/ethisch verkeerd is, maar het past nu niet op de pijnlijke werkelijkheid,’ aldus één van hen.

De visies van diverse hulpverleners en medewerkers van het internationaal bestuur variëren onderling. Sommigen huldigen het standpunt dat terugkeer de enige optie is en dat vooral terugkeer-

projecten financieel gehonoreerd dienen te worden. Anderen zijn van mening dat er een groep is voor wie terugkeer onmogelijk zal zijn. Weer een ander weet het niet meer en voelt zich letterlijk ‘verscheurd’ tussen zijn streven en opdracht tot terugkeer en zijn onmacht om nu te helpen in de dagelijkse ellende.

Los van dit moeilijke vraagstuk van de haalbaarheid van terugkeer was er op één punt grote overeenstemming onder de mensen die we hebben gesproken: de noodzaak om aan de dagelijkse misère iets te doen.

Want hoe je het ook wendt of keert: er is een grote groep die *nu* niet terug kan en in menonwaardige omstandigheden leeft. De huidige hulp is hiervoor ontoereikend. Er zou veel meer moeten gebeuren dan nu het geval is.

Natuurlijk is de politieke situatie nog instabiel in Bosnië. En uiteraard zijn uiteindelijk de Bosnische landelijke en lokale autoriteiten verantwoordelijk voor het welzijn van zijn bevolking. Maar als het gaat om de vrouwen van Srebrenica, hebben we als land –

geheel los van de vraag hoe het zo heeft kunnen gebeuren – toch een bijzondere betrokkenheid.

We hopen dat dit verslag een aanleiding kan zijn voor een discussie over de vraag:

Wat kan Nederland zelf meer en beter doen dan nu? Hoe kan Nederland druk uitoefenen voor meer internationale steun?

Wij zouden meer aandacht voor de volgende punten willen aanbevelen:

- **Garantie voortgang identificatie ICMP**

De voortgang van opsporing en identificatie van de vermisten is voor de vrouwen van groot belang. Het starten van de koppeling en dus identificatie van vermisten dreigt te stagneren door een tekort dit jaar van \$ 3,5 miljoen.

- **Oplossingen voor menonwaardige situaties in kampen**

Het meest schrijnende is de situatie voor de vrouwen en kinderen in de vluchtelingenkampen en collectieven. Met name de situatie

in de kampen Jezevac en Grab Potok. Mensen leven hier al jaren in menonwaardige omstandigheden. Een jongerenproject in Bosnië stelde terecht dat hier de Rechten van het Kind worden geschonden. Nederland zou de VN kunnen vragen de situatie te onderzoeken en hierover te rapporteren en voorstellen te ontwikkelen voor oplossingen.

- **Een dak boven het hoofd**

De voortdurende vraag of de vrouwen en kinderen de volgende dag nog een dak boven hun hoofd hebben zorgt voor grote onzekerheid in hun dagelijkse bestaan, en dus onrust. Er zou meer gedaan moeten worden aan tijdelijke huisvesting voor diegenen die tussen wal en schip vallen: zij die (nog) niet terug kunnen, maar wel uit hun woning gezet worden. De projecten die door Nederland zijn gefinancierd voor huisvesting zijn van groot belang geweest, maar helaas maar voor een beperkt aantal vrouwen. Samen met gemeentelijke Bosnische autoriteiten zou bekeken moeten worden of deze projecten uitgebreid kunnen worden.

vervolg beschouwing

● **Projecten voor zelfredzaamheid**

Voor de vrouwen is het van belang weer aan hun toekomst te kunnen gaan werken. Vele zijn afkomstig van het platteland, en hebben dus geen of weinig scholing en opleiding gehad. Het kassenproject dat we bezocht hebben is bijzonder succesvol. Via een steuntje in de rug, het helpen bij het maken van een nieuwe start kunnen deze vrouwen weer een eigen bestaan opbouwen en worden ze weer zelfredzaam.

Dergelijke arbeidsprojecten in de landbouw, maar ook andere handarbeid-sectoren – denk bijvoorbeeld aan naaiateliers – verdienen navolging.

● **Ondersteuning voor zelforganisaties**

Langzaam leren de vrouwen weer om voor hun eigen belangen en die van hun kinderen op te komen. Ondanks de toch ook wel begrijpelijke moedeloosheid na alles wat zij hebben meegemaakt, zijn er hiervoor ook de nodige initiatieven. Probleem is daarbij dat ze een

makkelijke prooi zijn voor allerlei politieke belangengroepen die bijvoorbeeld via financiering weer greep op hen proberen te krijgen. Er zijn verschillende groepen. Deze diversiteit heeft enerzijds te maken met de plaats van herkomst en de huidige woonplaats van de weduwen, anderzijds met de thema's waarmee de organisatie zich bezighoudt. Recentelijk wordt serieus gewerkt aan samenwerking en bundeling van krachten op een aantal thema's.

Vanwege het gebrek aan getraind kader is het voor een aantal organisaties heel moeilijk om 'in beeld te komen' bij internationale hulpverleners of lokale autoriteiten. Bovendien is het 'in beeld' zijn nog niet voldoende om ook de belangen behartigd te krijgen. Zo kunnen bijvoorbeeld alleen uitgewerkte projectvoorstellen die door de Nederlandse ambassade worden gefinancierd die door een NGO worden uitgevoerd.

De zelforganisaties van vrouwen zouden bijvoorbeeld ondersteund kunnen worden door projecten van kadertraining en andere cursussen. Daarvoor, maar ook om de samenwerking te bevorderen, zou een

eigen ruimte gewenst zijn. In Sarajevo, waar vele vluchtelingen verblijven, zou een vrouwenhuis opgezet kunnen worden.

Bijlage 1

Lijst personen met wie we hebben gesproken

- Valerie Sluiter,
Deputy High Representative en hoofd RRTF
(Return and Reconstruction Task Force)
- Morris Power,
RRTF, coördinator regio Sarajevo
- Magriet Prins,
RRTF, coördinator regio Tuzla
- Branca Antic,
arts, verleent o.a. hulp in kamp Jezevac
- Marjan Lucas,
International Liaison Officer voor IKV in BiH
- Frederic Racké,
Nederlandse ambassadeur in Bosnië
- Fatima Krivosija,
medewerker projecten, Nederlandse ambassade
- Leila Fetakagic,
medewerker projecten Nederlandse ambassade
- Gordon Baker,
Chief of Staff ICMP
- Asta Zinbo,
Head Family Association Development Department
MPI (missing persons institute)

- Zeljka Hasić,
voorzitter Zene Prodinje, waarbij 2500 voornamelijk
vrouwen zijn aangesloten afkomstig uit de regio
Prodinje, waarvan velen in '95 als vluchtelingen in
Srebrenica verbleven.

En uiteraard de andere 'Vrouwen van Srebrenica':

Mubina Hajra
Suhra Sinanović
Suada Mujić
Fata Mujić
Alison Salkić
Rabya Salkić
Zajko Salkić
Vedrana Hasić
Mirna Hasić
Camka Ibisević
Hajra Hodzić
Habiba Cvrk
Ajsa Isaković
Tima Hasanović
Fattja Omerović
Hafiza Malagić

Bijlage 2

Overzicht Hulpprogramma 1999 en 2000

Zoals verkregen van ministerie van Buitenlandse Zaken

Hulp aan Bosnië 1999

1. Werkelijk overgemaakte **macro-economische hulp**:

a. Steun aan een grote structurele aanpassingslening van de Wereldbank die voorziet aan steun aan de publieke sector van US Dollar 15 miljoen.

b. Steun aan een grote structurele aanpassingslening van de Wereldbank die voorziet aan steun aan de private sector, met name aan de privatisering van banken en grote bedrijven van US Dollar 19 miljoen.

2. Projecthulp via de Wereldbank aan een aantal projecten bijvoorbeeld op het gebied van kredieten aan middelgrote bedrijven en voor ontginning van US Dollar 5 miljoen.

3. Blokallocatie voor wederopbouwprojecten voor terugkerende vluchtelingen, behorende tot een minderheidsgroep in het gebied waar zij terugkeren, van 25 miljoen gulden.

4. Pronkprojecten; hulp aan terugkerende vluchtelingen behorende tot de minderheden via Nederlandse SFOR militairen, 3,5 miljoen gulden.

5. Humanitaire hulp aan Internationale Organisaties als de UNHCR (3,5 miljoen), UNDP trustfund (2 miljoen), ICMP hulp bij identificatie van vermisten (2,2 miljoen) en aan vele humanitaire organisaties in Bosnië die zich met de gevolgen van de oorlog voor de slachtoffers bezighouden.

Totaal humanitaire hulp 1999: 25 miljoen gulden.

6. Vredesimplementatie

Uitzending van 12 Nederlandse experts naar OHR en OVSE, bijdrage aan

Commissie voor Eigendomsrechten, bijdrage aan UNIPTP, bijdragen aan Bosnische Televisie (BHTV), bijdrage aan Press Now, (NGO die de onafhankelijke pers steunt). Mensenrechtenallocatie voor ambassade Sarajevo om een aantal lokale mensenrechtenprojecten te financieren. Totaal bedrag voor 1999: 5,058 miljoen gulden.

7. Nederlandse Bedrijfsfaciliteit

Programma van importsteun van in Nederland aangeschafte producten en diensten, gecentreerd op de transportsector, het vliegveld van Sarajevo en de landbouw. Totaal bedrag 15 miljoen gulden.

8. Bijdrage aan programma Nederlandse Medefinancieringsorganisaties: nog niet bekend.

Totaal bedrag over 1999: naar schatting 165 miljoen gulden.

Hulp aan Bosnië 2000

1. Blokallocatie voor wederopbouwprojecten voor terugkerende vluchtelingen, behorende tot een minderheidsgroep in het gebied waar zij terugkeren, van 40 miljoen gulden.

2. Pronkprojecten; hulp aan terugkerende vluchtelingen behorende tot de minderheden via Nederlandse SFOR militairen, 3 miljoen gulden.

3. Humanitaire hulp aan Internationale Organisaties als de UNHCR (3,5 miljoen), UNDP trustfund (2 miljoen), ICMP hulp bij identificatie van vermisten (3 miljoen) en aan vele humanitaire organisaties in Bosnië die zich met de gevolgen van de oorlog voor de slachtoffers bezighouden. Totaal humanitaire hulp 2000: 10 miljoen gulden.

4. Vredesimplementatie

Uitzending van 12 Nederlandse experts naar OHR en OVSE, bijdrage aan Commissie voor Eigendomsrechten, bijdrage UNIPTF, bijdrage aan Bosnische Televisie (BHTV), bijdrage aan Press Now, NGO die onafhankelijke pers steunt). Mensenrechtenallocatie voor ambassade Sarajevo om een aantal lokale mensenrechtenprojecten te financieren.

Totaal bedrag voor 2000: 5 miljoen gulden.

1. Bijdrage aan financiering Bosnische Grenspolitie via Wereldbank

Bijdrage aan salarissen grenspolitie-ambtenaren: 5 miljoen gulden.

2. Bijdrage aan projecten in Bosnië via de Wereldbank: 20 miljoen gulden.

3. Nederlandse Bedrijfsfaciliteit

Programma van importsteun van in Nederland aangeschafte producten en diensten, gecentreerd op de transport sector het vliegveld van Sarajevo en de Landbouw. Totaal bedrag 30 miljoen gulden.

5. Bijdrage aan programma Nederlandse Medefinancieringsorganisaties: nog niet bekend.

Totaal: 115 miljoen gulden.

